

POHJOISUUDESTA PERILLE?

MAIJA KALLINEN

on filosofian tohtori, joka toimii Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian yliassistenttina.

■ ”Pohjoisten alueiden suurimpiin siunauksiin laskemme lumen, jonka johdosta niittymme, vuoremme ja jopa sielumme hohtavat loistavan valkoisina kimaltaan.” – Thomas Bartholin, *De nivis usu medico*, 1661.

Mitä on ”pohjoisuus”? Oulun yliopistossa se luulisi tiedettävän, sillä ”pohjoisuus” on ollut täällä tutkimuksen painopistealueena jo vuodesta 1994 – olkoonkin että painavuudeltaan se on ollut höyhensarjaa vahvasti resurssoituihin informaatioteknologiaan ja biotekniikkaan verrattuna. Painoala onkin poikkinut tutkimushankkeita arktisesta lääketieteestä revontulitutkimukseen ja saamelaisien historiaan, mutta alkuperäinen monitieteisyyden ajatus ei silti näytä toteutuneen kovinkaan laajasti.

Tieteen- ja aatehistorian näkökulmasta pohjoisuuden tutkimus ei kuitenkaan ole uusi asia. Kaikille historioitsijoille lienevät toki tuttuja Tacituksen maininnat ”fenneistä” ja Procopiuksen puheet ”hiihtosuomalaisista”. Pohjoiset alueet, sen asukkaat ja luonnonolot ovat kuitenkin historian saatossa olleet myös monen muunlaisen opillisen kiinnostuksen kohteena.

Pohjoiseen kohdistuneen tieteellisen tutkimuksen motiiveina ovat useinkin olleet erilaiset valtiolliset pyrkimykset ja tutkimukselliset intohimot. Näiden kautta pohjoiset alueet on nähty milloin luonnonrikkauksien reservinä, milloin sivistyksellä pilaamattomien ”aitojen ihmisten” etnografisena aarreaittana. Samalla pohjoisuus on ollut yksi suomalaisen identiteetin rakennuspuita. Suomalaiselle tieteenhistorialle onkin vielä työsarkaa selvittää sitä, millä tavoin tieteellinen kiinnostus ihmisiä ja luonnonilmiöitä kohtaan on ollut rakentamassa pohjoisuuteen liittämiämme merkityksiä.

”Pohjoisuus” on tietenkin aina suhteellista. Kysyin kerran kurillani suuresti arvostamaltani professori Jouko Vahtolalta, mikä onkaan hänen mielestään se raja, jonka alapuolelle Suomen pohjoisimmalla historian laitoksella ei pohjoisuus-painoalan varjossa kajota. Yhtä kurillaan hän totesi rajan kulkevan Oulujärven etelälaidalla. ”Pohjoisuus” on kuitenkin laajempi asia kuin pelkkä Pohjois-Suomi tai Lappi.

”Pohjoisuus” on käsitehistoriallisesti varsin mielenkiintoinen termi. Eri aikoina on ”pohjoisuuteen” assosioitu monenlaisia ominaisuuksia, joista kylmyys ja pimeys ovat keskeisimpien joukossa.

Kylmyys ja sen ominaisuudet olivat monella tapaa keskustelun kohteena muun muassa 1600-luvulla, niin fysikaalisessa kuin fysiologisessakin mielessä. Aikakauden luonnonfilosofisissa teksteissä kylmyys ei ollut niinkään laboratorion uumenissa mitattava suure, vaan kylmyyden vaikutuksia peilattiin aina luonnon kokonaisuuteen ja ihmisen tarpeisiin. Epäilemättä näihin keskusteluihin antoi oman sävynsä ilmaston

viileneminen 1600-luvulla, jolloin ”pohjoisuus” jäineen ja lumineen rajoitti monen keskieurooppalaisenkin elinehtoja.

Kylmyys oli aristoteelisen luonnonopin mukaan yksi aineen neljästä perusominaisuudesta, ja siten havaittavissa kaikkialla maan päällä. Erityisesti se kuitenkin liittyi pohjoiseen ilmansuuntaan; tuntuuhan tuulikin pohjoisesta puhaltaessaan kylmältä. Vaikka jo Hippokrates kuvaili pohjoistuu- len kylmyydelle altistuneiden ihmisten sairauksia, ei kylmyyttä uuden ajan alussa kuitenkaan välttämättä pidetty pahana. Päinvastoin monet luonnonfilosofit ja lääkärit katsoivat, että kylmyys ja lumi olivat terveellisiä, mikäli niistä nautittiin kohtuullisessa määrin. Kylmyys tasoitti kesällä liiallisena esiintyvän lämmön, hillitsi pilaantumista ja talvipakkasten muodossa valmisti maan kevätkylvöjä varten. Liialta kylmyydeltä suojasi kasveja ja maanpintaa lumi.

Ajatus siitä, että ilmasto vaikuttaa ihmisen ruumiillisiin, ja sitä kautta henkisiin ja jopa yhteiskunnallisiin ominaisuuksiin, yhdistetään yleensä Montesquieuhun. ”Ilmasto-opit” eri muodoissaan nojautuivat kuitenkin pohjimmiltaan jo antiikin humoraalipatologiaan, jonka mukaan paitsi ihmisen terveys, myös hänen ruumiilliset ja henkiset ominaisuutensa pitkälti määräytyivät sen perusteella, miten ruumiinnesteet olivat jakautuneet. On luonnollista, että pohjoisten alueiden asukkaisiin löi leimansa erityisesti kylmyys ja sitä vastaava ruumiinneste, *flegma*.

Humoraalipatologian mukaan kylmyys pyrki supistamaan ruumiin huokosia. Siksi kylmien seutujen asukkaiden uskottiinkin olevan pieniä, kuivakkaita ja sitkeitä – jos myös terveitä ja karaistuneita. Tanskalaisen Thomas Bartholinin mukaan ”Ainakin Norjassa, missä lunta on paljon, niin karhut, korpit kuin jäniksetkin ovat valkeita, ja jopa ihmiset ovat iholtaan vaaleita ja hiuksiltaan vaaleita tai kellertäviä.” Arktinen ilmasto muovasi luonnonolot, joiden ominaislaatua vastaavaksi myös alueen eliöstö muodostui.

Paitsi kylmyys, pohjoista luonnehtii myös pimeys. Keskiajalla pimeydellä tosin viitattiin muuhunkin kuin kaamokseen. Pohjoista pidettiin nimittäin myös pimeiden *voimien*, siis itsensä Paholaisen ilmansuuntana. Keskiajan filosofeista Bonaventura (1221–74) selvästi sijoitti Saarnaajan kirjan kommentaarissaan helvetin pohjoiseen, autuaitten asuinsijat etelään.

Jeffrey Burton Russell toteaa kirjassaan *Lucifer. The Devil in the Middle Ages*, että myös keskiajan kansanuskomuksissa Paholaisen asuinpaikka sijoitettiin usein pohjoiseen, ”Lappiin”, jossa tuo ”Old Nick” punaiseen kaapuun ja turkiksiin sonnustautuneena ajeli porollaan. Myös pohjoisuus ja vasen puoli kaikkine sivumerkityksineen linkittyivät toisiinsa. Perinteinen tapahan on rakentaa kirkot itä-länsi-suunnassa. Kun siis kirkon ovelta katsoo alttarille, jää pohjoinen vasemman käden puolelle. Vasen taas on jo vanhastaan liitetty kaikkeen kieroutuneeseen ja väärään: latinan kielen *sinister* tarkoittaa paitsi vasemmanpuoleista, myös takaperoista, epäsuopeaa ja onnetonta. Ihmekö siis, että Olaus Magnuksenkin kertomukset pohjoisen myrskyjä taikovista noidista (joiden isäntä, Piru, oli myöskin ilman herra) lankesivat otolliseen maaperään. Uuden ajan alun demonologioissa, ja jopa joissakin matkakirjoissa vielä 1700-luvulla- kin Lappi tunnettiin noitien, taikurien ja demonien pesäpaikkana.

On selvää, että keskieurooppalaiset oppineet peilasivat luonnehdinnoissaan omia sosiaalisia, luonnonopillisia ja eettisiä näkemyksiään pohjoisen asukkaisiin. Kuten muutkin kaukaiset alueet, pohjoiset olosuhteet edustivat toiseutta. Myös suomalaisille pohjoisuus on ollut – ja on ehkä yhä – monella tapaa ”toiseutta” ja periferiaa. Kuten naiseus tai vegetarismi, myös ”pohjoisuus” vaatii määrittelyä ja perustelluksi tulemistä. ”Eteläisyyden” tutkimuslaitokselle tilausta taitaisi olla vähemmän...? ■